

avskrift.

1720.

LUND S UNIVERSITETS
FOLKMINNESARKIV

Stavnäs sock. Värmland. John Nyquist.

Föreliggande "fornminnessamling" utgöres av skildringar över sederhoch bruk från min hembygd i västra Värmland. Största delen av samlingen skildrar livet, sådant det levdes av folket under mina far- och morföräldrars ungdom och tidigare. En stor del därav fortlever dock ännu i folkets medvetande, fastän knap- past någon numera direkt tror därpå.

En del av de upptecknade sederna tillämpas ännu ganska allmänt. Så t.ex. sederna vid de olika högtiderna och familjefesterna m.fl. En del uppgifter äro måhända ofullständiga, men torde jag om så önskas, kunna sätta mig i förbindelse med personer i min hemtrakt, som kunna meddela vad som fattas.

Jag står sålunda till tjänst med de upplysningar, som eventuellt erfordras för samlingens fullständigande.

John E. Nyquist.

Stavnäs socken, Värmland.

John E. Nyquist.

Seder vid årets högtider.Julen.Doppa i
gryta m.m.

Julbock.

Gröt o. rim.

Ljus.

Besök.

13-de-dagen.

"Annars"

Julgr.plundr.

På julafhton "doppas i gryta", hela familjen badar i tvättstugan, julkärvar uppsättes och julgran klädes. Vanligen inforslas all den ved, som beräknas åtgå unde helgdagarna. Särskilt torr ved har sparats till julbrasorna. Julafhtonens största nöje är kanhända "julbocken". En familjemedlem klädes ut med fällar och skin stora stövlar och allt annat som kan tänkas pryda. Naturligtvis skägg. Denne träder in just som julgranan tänts, medförande julklappar till samtliga husets innevånare, som i tur och ordning ropas upp med rosslig stämma. Bocken undfägnas sällan, men man glömmer inte att hälsa honom "väkommen åter". Kvällens måltid består alltid av lutfisk och gröt, vartill rimmas allt efter respektive gästers förmåga.

På juldagsmorgon sättes två talgljus (ofta hemstöpta) i vart och ett av stugans fönster, just när "ottefolket" far till kyrkan. Under juldagen får man inte gå på besök. Detta anses opassande. (I avtagande) Under de följande juldagarna besöker man varandra flitigt. Då får ingen gäst lämna stugan utan förplägnad, ty då "bär han ut julen".

Om det snöar på trettondedagen påstås att det sedan skall bli tretton "yror" under vintern. Andersdagen (30 nov.) bestämmer julvädret: "Annars slasker å jula brasker", och tvärtom. "Tjugonde-dag-Knut köres julen ut". Då skall julgranan plundras. Detta börjar med en lek. Man binder för ögonen på någon av deltagarna varefter han "snurras om" några varv. Sedan skall gå rakt fram och börja blåsa med avsikt att släcka

avskrift.

Värmland

Härvås

1920

Uppf. John Nyquist

Tärnaby

FOLKMINNESARKIV

3.

något ljus. Sedan alla genomgått "proseduren" belönas de säkraste med gotter och så dansas kring granen. är en gammal lek, som nu är mera bortglömd. (Texten torde kunna framletas) X/

"Ro te maten, köpe en häst för inte", etc.

Vårhögtiderna.

Kvällen före Marie-bebåd.-dag "springes trana" d.v.s. man skall barfota besöka sju gödselhögar. (Anl. okänd.-Mindre allmän)

Påskafhton inledes med kraftiga saluter från något högtbeläget berg. Man använder allehanda skjutmetoder, från småpojkarnas "nycklar med tändsticks-krut" till dynamitskrällar. Skjutningen fortfar hela dagen med ökning mot kvällen, då "påskkäringarna" är komna i farten. Just i kvällningen börjar "småkärringarna" att springa med påskbrevet. Dessa ritas av barnen och motiven utgöras av käringar med kvastar på väg till Blåkulla eller också höns och äggkorgar. Karameller och pepparkakor åtfölja breven. Dessa kas- tas in i stugornas förstugor. Brevens adressater förfölja de kastande med kvastar. Själva påskmåltiden består av ägg i obegränsat antal och gröt.

Äggkalas anordnas ofta. Dessa få främst besök av stora påskkäringar med utrustning.

Långfredasris. Man söker piska varandra på kroppen med enris. Stackars den som sover efter kl 7!

X På Valborgsmässoafton samlas ungdomen under musik och glam (en del utklädda) i någon skogsbacke, där väldiga eldar uppgöres. (Mindre allm) X

Med blommor och grönt klädd majstång reses,

x/ Nyquist står gärna till tjänst med att taga reda på och senare insända lekarna (Anmärkning av Per Söderbäck)

Veckan 19-24 juli kallas "kvinnfolksvecka" och de resp. dagarna tivla om att "regna mest". Om någon dag kommer med solsken, hyllas dess "bärarinna" av skördefolket.

Erik o. Olof.

Om "Erik ger ax, ger Olof kaka". (Allm uttryck "Olofs"- Pers"- och "Mickelsmäss"(mässa) ha särskilda betydelser. (Ej betämt besked därom)

Lucia.

Vid 4-tiden på morgonen undfägnas byns invånare med kaffe av unga vitklädda flickor, Lucia-brudar. Sedan får ingen somna, utan man måste ut i arbete. Husdjuren undfägnas och karlarna börja hugga julveden vid lyktsken. Därefter vidtager julstöket med slakt och brygd.

Seder vid familjefester.Bröllop.

Gästabud i brudens hem. Just då bröllopsmåltiden är slutad, samlas all traktens ungdom, som ej äro inbjudna, för att ropa "ut med bruden". Detta sker genom salut och upprepade dynamitskott eller genom rop. Brudparet med följe kommer då ut. "Leve" utbringas varefter envar genom handtryckningar "önska lycka". Sedan kastar man risgryn på bruden och man får avlägsna ungdomen undfagnad.

Ropa utKasta risgrynBegravning.KransarFörningSkjutsarMattorGranarOrdningFlaggor

Likaledes gästabud. De inbjudna medföra alltid kransar till kistan. Dessutom skickas till begravningsgården "förning", som vanl. består av mjölk smör eller andra produkter, men ofta medföres en särskilt tillagad gröt, s.k. sötost eller färskost. Alla gäster följa till kyrkogården. Ju längre liktåg, ju stilligare "gravöl". Efter vägen där tåget går fram lägges alltid ut granrismattor med blommor, minst fyra vid var gård. Vid mera bemärkta personers likförder sättes även upp granar på ömse sidor vägen framför gårdarna och hackat granris strös på körbanan där likskjutsarna gå. Allting går i bestämd ordning. Till kyrkan åka alltid de närmast sörjande omedelbart efter likvagnen, men hemåt tvärtom. Då färden går mot kyrkan

Piska
Psalmbok
Måltiden

Åro alla flaggor efter vägen på halv stång, men vid åtkomsten i topp, ty "då har själen kommit tillro". Piskor få inte användas inom liktåg. Ej heller bjällror. Innan liket lägges i kistan placeras ofta en psalmbok på den dödes bröst. Före avfärden till kyrkan samlas deltagarna vanligen i "dagningen", för att läsa och sjunga psalmer. Därefter följer undfagnad, som alltid består av s.k. "klengås" samt den förut nämnda "färskosten" som gästerna medfört som förning. "Klengåsorna" utgöras av tjocka veteckakor påbredda smör och mesost ("sandost").

Seder och bruk i allmänhet.

Skörd.
Ta Haern

Vid slutet av varje skördsesong försummas inte att "ta haern", vilket tillgår så, att just då sista hand lagts vid arbetet upphäva samtliga ett ljudeligt skrik. Numera göres väl detta endast för att meddela grannarna, att man "är klar", men torde även ha annan betydelse.

Skärgås
Efetr slutat skördearbete på hösten erhåller envar som deltagit i arbetet en stor kaka, bakad av årets veteskörd, påbredd smör och s.k. sandost. Denna kallas "skärgås". (Skära). Vid denna tid anordnas även skårgås-fester och "kalas". Man tävlar sedan om vem som förmår bevara den sista biten längst.

Maktbiten

Sista biten kallas "maktbiten". Namnet kommer kanhända därav, att man inbillat barnen, att denne bit ger särskild kraft (makt) för att förmå dem att äta mycket.

"Lyckebeben".

Då man äter höns motser man med spänning det s.k. "lyckebebenet", (nyckelbenet) ty denna person blir först gift bland de församlade.

Ystöl

Fram på eftersommaren, då korna mjölka bra, passa de "ko-lösa" familjerna på och anordna "ystöl". De ställa då till med äkta kaffebjödningar och inbjuda traktens bondhustrur, vilka infinna sig personligen eller genom ombud, försedda med mjölkflaskor,

avskrift.

1720. LUNDSS UNIVERSITETS
FOLKMINNESARKIV

Västergötland

Skarpsnäs socken
År 1920 -

1920 Jan F. Lyngquist
bok. J. Persson

56.

stora efter respektiva gårdförstånd. Nu slås mjölken tillsammans och där ystas glädeligt. Familjer med stor vänkrets kunna på så sätt alldeles gratis erhålla 6 - 8 ostar = 10-12 kg. helfet ost. Nästa dag och nästa familj! Så kan en bondhustru få "leverera" mjölk i flera veckors tid.

Körkalas.

På samma sätt tillgår s.k. körkalas. En del småbrukare ha kor men ej häst, varför de, för att få sina körsor utförda, anordna körkalas. Traktens hästlägare inbjudas då till kalas, med vilkor att de köra vissa lass ved, jord eller annat. Härvid går ofta glatt till med kappkörsning o.d. men de gamla supgillena vid sådana tillfällen förekomma inte numera.

Kors.

Då bonden på kvällen slutat sitt arbete på åkern, glömmer han inte att lägga skacklarna, som han använt under dagen. i kors över plog eller harv. (Detta bruk i avtagande) men har antagligen gammal betydelse)

Gifte.

Man anser att s.k. skojares (tattare) vigselförrätt består i att 3 gånger gå runt en stubbe, varefter de anses som äkta makar.

Böneman.

"Böneman" kallas den, som hjälper två älskande tillsamman. I belöning erhålls ett par långstrumpor.

Namnskifte.

Ofta benämnes barnen efter sina släktingar, vanl. farfar eller farmor, morfar eller mormor.

Göken.

Första gången på året man hör göken passar man alltid på att räkna antalet "ku-ku", ty så många år dröjer det innan man blir gift.

Prömpann-

kaka. Denna enkla anrättning tillagas av i lika stora delar salt och mjölk samt vatten efter behov. Då kl. slår 12 på natten sätta sig deltagarna i mål-

tiden på var sin tröskel i rummet, helst i Adamsdräkt. Under tystnad förtäres så kakan och under tystnad skiljes man, för att under natten drömma om sin tillkommande.

Sjusovare.

Om regnväder inträffar på Marta-dagen 27/7 påstås att regnet fortfar i sju veckor. Man kan sålunda inte arbeta med skörden, utan får sova i 7 veckor = sjusovare - dagen.

Bota m. "gnarn"

En del äldre gummor påstå sig kunna bota mot vissa sjukdomar. Så t.ex. att bota mot "gnarn" = benämning på handsjukdomar.(?)

Spådom.

Gamla gummor spå i händerna (linjerna) i kort och kaffesump.

Hicka.

Om någon hickar anses han vara utsatt för förtal, om han hostar vid måltiden är han "missunnad".

Näcken.

Man skrämmar barn för att gå nära källor och vatten, ty "näcken" bor där! Man "bindar" näcken genom att på ett visst sätt kasta sten i sjön.

Tuppen.

Om gårdenas tupp gaj efter mörkrets inbrott kommer dödsfall att inträffa snart.

Lotteri.

Om det tal som bildar summan av sammanlagda siffrorna i lottsedelns nr innehåller 7, anses lotten utfalla med vinst.

Talet 13.

anses vara "olyckstal". Man söker därför undvika att komma i beröring med detta tal.

"Libbestick".

är en växt som luktar vidrigt och planteras vid husväggarna för att skydda gården mot ormar. För samma ändamål utlägges blanka stenar.

Nymåne.

Det man har för händer första gång man ser "ny", får man sedan fortsätt med hela månperioden.

Möte.

Om man möter en "käring", måste man spotta 3 gånger annars händer något olyckligt. Likaså är allmänt bruk att spotta, då en katt springer över vägen.

Otur.

Om man går tillbaka in i stugan efter något, som man glömt, händer alltid otur i arbetet, påstår man.

Källgubben.

anses bo i brunnar och under broar. Därför

LUNDS UNIVERSITETS
FOLKMINNESARKIV

Sjunga.... skrämmas olydaiga barn.

"Gubben visste inte att gunnan var tokig, förrän han hörde henne sjunga då hon åt".

Folkvisor och talesätt.

Om fotens olika tår sjunges följande: "Stortå, Tådel, Tillros, Näbbefru å Lelle-sko-hacka".

Om handens olika fingrar sjunges: "Tummetott, Slickepott, Langeman, Sticki-hann å Lelle-Per-massa-speleman".

Som barn brukade vi sjunga eller läsa upp följande visa när vi skulle börja någon lek: "Herr patron gick på bron, knäckte nötter mellan fötter. Hur kunde herr patron knäcka nötter mellan fötter?" Var och en av deltagarna representerade då i tur och ordning var sitt ord. Den som sista ordet faller på, fallar ut. Så håller man på tills en är kvar. Uttagningsramsan.

En annan: "Öx, böx, nävverinöll, Dalby körke stöp i ikväll. Vår står än i år. Inte ståle, inte ljuge, dä ska bli jämt mä tjuge".

En tredje börjar så här: ("Sebedi, Sebedo, sinka mi so - - -"). (Fortsättningen bortglömd, men kan möjligen återfinnas.)

Då man ber varandra om någonting är ofta vanligt att följande uttryck användes: "Tigge, tigge lo-hann, du ska få dubbelt så mycke en anni-gang".

Talesätt m.m.

Aprilsnö.

Man brukar säga att: "Aprilsnö är fåragö". Därmed menas då att rikligt med snö och nederbörd under april ger god vårmust och bra växligitet = "fåragödning". Man brukar också omvänt säga att: "Aprilsnö får a(d)jö".

Aprilnarri.

Den 1 april har man sed att narra varandra. Därvid kunna de mest tokiga upptåg förekomma. Man säger då: "April, april, ja narrar min stolle vart ja vill". Samma narri upprepas sista dagen i samma månad.

1sta maj.

Då anses våren komma på allvar. Då sjunges "Majvisan": "I dag ä dä 1sta maj, maj, maj" o.s.v. Då får man springa barfota och då börjar arbetet på åkrarna.

"Ta ut brud".

Vid bröllop försummas aldrig att "ta ut brud och brudgum" till nästa bröllop. Detta tillgår så, att samtliga ogifta bröllopsgäster taga i ring varefter bruden med förbundna ögon "tar ut" brudgummen, därefter får brudgummen "ta en brud".

Folktro.

3 dödsfall.

Då en del av socknen en tid varit förskonad för dödsfall och då någon dör, anses detta lik följas av två andra inom närmaste tiden. Detta tror man och kan konstatera.

Spå regn.

Smörgåsar äro väderleksspämän. Om en smörgås faller med smöret mot golvet då den tappas betyder detta regnväder och i motsatt fall uppehällsväder.

Mellan syskon.

Den som sitter mellan två syskon får önska sig vad han vill, och önskningarna uppfyllas.

Lyckeblad.

Blad av syrénblommor i visst antal äro lyckobringande, likaså klöverplantans blad. Hos syrén äro de 3-5- och 7uddiga blommorna särskilt lyckosamma och hos klöver överhuvudtaget alla utom det normala antalet bladuddar.

"Sam"-tala.

Om två personer säga samma sak samtidigt

utan föregående uppgörelse, och om de sedan under tystnad "tumma" på saken, så få de önska och få önskningarna uppfyllda.

"Storsten". I hemmanet S:a Fjäll finnes en stor sten, som enligt sägner är ditslungad av en jätte. Jätten syftade att med detta kast krossa en kyrka, men stenen hamnade här 4 mil från kyrkan ifråga. Stenen har ovanliga dimensioner, om vilka exakta uppgifter kunna anskaffas.

Risvål.

Strax väster om Karlstad å en stor skog ligger strax intill landsvägen ett "risvål", som än i dag tillökas med riskvistar av förbipasserande. Enligt en sägen har här en luffare mördats å en närbelägen krog och ligger nu begravet under rishögen. Anledningen till riskastningen okänd, men upplysningar om saken kan nog erhållas av ortsbefolkningen.

Diger-enen.

Inom Gillberga socken lär finnas en stor en med vilken betydelsefulla sägner äro förknippade. Man tror att på sin tid digerdöden "bands" vid enen. Beständiga upplysningar saknas f.n. men kan anskaffas.

Folktro och seder.

Vid slakt.

Att slicka på ett slaktat djurs muskler ansågs vara bra. Påminner mig, att jag som liten gosse uppmanades att ebröra de ännu rörliga sidomuskaterna på det nyfladda djuret, ty "då skulle jag bli bra att läsa".

Smakbit.

Det är ännu vanligt att man delar ut "smakbitar" till grannarna vid slakten. En gammal sed är att inte äta kött förrän ett par dagar efter slakten. Ävenså är en kalv t.ex. inte "matnyttig" förrän den blivit 3 dagar gammal".

Vilt-kött.

Många äldre personer hava en bestämd avsky för "vilt"kött. Isynnerhet gäller detta kött av hare och fågel, likaså hönskött.

Gå i hjulspår.

Om man går i ett hjulspår vid promenader påstås att man aldrig blir gift. (se Sevalla)

Katten.

Då katten "tvättar" sig kommer snart främmande

Därav skrivs det.

Är du uppteknade efter äldre personers berättelser.

(Dessa och närmast efterföljande "rad")

då din blod hämmas".

Tag en farask svängdessel och tills under nästan häll,

"Om du svärligen näsländning harer", så

mötet fått, din värstot och sammavägen vidräpat".

Under en sten ligg. Då den där sät i förintelse till

och därför värtan gñid. Tag sedan den sväljen och

städes harer, så tag den farasks sväljen av fläsk

"Om du varför på din hander eller annor-

kvitt".

den snäcktade ett dricka och han bliwer sina plågor

farask hästgödself, pressa "säften" därr och git

"Om nagon "länga" (tarvved) harer, så tag

dorma. Så t.ex:

Under dessa "titter" sammantadades tydigen flera sjuk-

prå de tre sjukdomarna som man visste om och bofade mot.

"Hälsit, grossa och don", vore benämningarna

Folketro och "rad".

(Färlighet), grossa eller don".

Häste du det andock gora, så slapp en eldbrisk därti

innes du det andock gora, i snart fall far du "fälhet

"Hämta aldrig in väten, sedan solen sankti

det varas mår, ty den stöcker ut kaxleken".

Tag hället aldrig emot en näl, av vad slags

för dig! gör hon det slöcknar även kaxleken".

"Kattar dig ett intte din kärresta blässer ut eld

ärbeta tomtarna hela natten, så att du ingen fred får".

"Uträtta alltid dit arbete vid dagsljus, snarre

Nägga följande "rad" hället från fördom:

Jära du mycken fortsett den dagen".

"Nys ej på fastande magen, ty då, om du det gör,

Jyckan alldelens sakret bort".

Går att jaga, tänka hället dyli. arbeta, ty då viker

Man far aldrig "onska Jyckan" åt nagon, som

till gärdet.

de vild tåske.

"Trollskott".

"Om du är din nästa skyldig hämnd, kan du det tjänliga utföra på hans kreatur, i det du en lerpipatager och med allehanda vassa föremål laddar. Giv nu en häst, ko eller androm djur den att äta. Bäst verkar det visserligen om du något läda kan därtill.

Bot mot trollskott.

Om något ditt kreatur trollskott har fått, må du skyndsamt någon "klok" efterhörta, så att han må kreaturen under tungan åderläta. Låt dessutom ingen okänd gå i din ladugård in eller eljest någon du misstänkar har emot.

Mat åt tomtarna.

"Glöm ej att ett stort fat med mycken god mat, framför tomtarna sätta, ty om de ej bli mätta, kan de lätt göra dig spektakel med kor eller annat krakel.

Tomtehjälps.

En bonde yttrade en kväll i skördetiden, att det vore värt den bästa kon om råggärdet vore mejat nästa morgen. Nästa soluppgång var gärdet mej, men tomtarna hade tagit kon.

Korna tala.

Om man på julafonden besöker ladugården får man höra korna prata. Denna natt kl. 12 är den enda natt de ha talförståga. (Gammal tro)

Gå i hjulspår.

Den som i ett sällskap råkar gå i ett hjulspår anses få elak svärmar.

Skata.

Då en skata visar sig på gården kommer snart främmande.

Katten.

Då katten "ligger på hjärnan" (=med huvudet mot bädden) bebådar han regn.

Vid slakt.

Om man vid slakt kastar djurets mjält mot väggen kan man därmed "spå" närvarande fruntimmer.

Höskörd.

Fastnar mjälten på väggen, blir hon gift annars icke.

Fruntimmer få inte vara med på första hölasset, som inbärgas, ty då blir dåligt bärgningsväder i fortsättningen.

"Trolltyg".

"Skogsråa".

Ol Hansa var på väg inåt skogen en mörk kväll, på väg till sin kolarkoja. Han kunde dock omöjligt hitta sin koja. I stället snavade han på stubbar och stenar var han än gick. Slutligen föll han omkull och

när han reste sig stod "skogsråa" framför honom, vilket han f.ö. förutsett. Hennes skönhet betog honom och han var "trollbunden". Skogsråa gick och Ol Hansa drogs oemotståndligt med. Snart var han i hennes omedelbara närhet och skulle just vidröra henne, då han stötte huvudet mot en lodrävt bergvägg. Omsider vakanade han och såg då en vessla, lik en rosig skinnfäll, som kastade sig ned i sjön.

Tomtar.

En annan natt låg han på en grannrisbädd i skogen för att invänta morgonen. Han hade gjort upp eld, med väcktes snart ur sin slummer av att eldbränderna kommo dansande rakt i huvudet på honom. Nu förstod han att han var på skogsfolkets område. Men som han var en erfaren man, ville han se vilka fridstörarna voro. Alltså spottade han i de fyra väderstrecken, läste en "salmevars" och kastade kniven över elden. Strax kom en liten grå gubbe fram och sjöng:

Nu eller Ola
öpp stöga mi.
Å ja vet allri
hö dä ska bli.

Ola gick fram, fattade tag i handen. Detta skulle han inte gjort, ty nu fick han en "sinkadus" (slag) utan like. Men han sade att "dä va alldeles som te å ta i en ulldött".

Han uppsökte nu en fredligare plats.

Påskkäringar.

En annan gång då han var ute påsknatten träffade han samman med en massa påskkäringar. Han kände igen dem alla, ty de voro "grannmororna" som åkte på "svinrep" till Blåkulla. Han försökte "ta fatt" dem, men var istället nära däran att åka gratisskjuts.